

ΔΕΛΤΙΟ
Α' ΠΑΙΔΙΑΤΡΙΚΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΡΘΡΟ ΕΙΔΙΚΟΥ
ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ

Δ. Καραμπερόπουλος

**Οδηγίες περί θηλασμού
στον «Ερμή το Λόγιο»
του 1816 και 1817**

**ΑΡΘΡΟ ΕΙΔΙΚΟΥ
ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ**

Οδηγίες περί θηλασμού στον «Ερμή το Λόγιο» του 1816 και 1817

Δ. Καραμπερόπουλος

Ο μητρικός θηλασμός κατά το 18ο αιώνα στις ευρωπαϊκές, ιδιαίτερα, πόλεις¹ είχε αντικατασταθεί από το γάλα αγελάδος τον αποκαλούμενο «τεχνικόν γαλακτισμό» και στερεές τροφές.

Αποτέλεσμα, όπως δήλωνε ο ιατρός Sir Hans Sloan (1660-1753), ήταν η θνησιμότητα να είναι τρεις φορές μεγαλύτερη στα βρέφη που έπαιρναν γάλα αγελάδος από τα βρέφη με μητρικό θηλασμό.² Ωστόσο, ο Ρουσσώ με τον «Αιμίλιο» του (1762) διαμαρτυρήθηκε για την αντικατάσταση του μητρικού θηλασμού, τονίζοντας τη σημασία του στη σωστή ανάπτυξη του παιδιού.³ Ομοίως και στον ελληνικό χώρο κατά την προεπαναστατική εποχή, (τέλος του 18ου - αρχές 19ου αιώνος), οι συγγραφείς εναντιώνονταν στις νέες μεθόδους διατροφής του βρέφους και συνιστούσαν το μητρικό θηλασμό, ως την αρμόζουσα διατροφή για την ανάπτυξη του παιδιού.⁴

Οι οδηγίες περι θηλασμού του ιατρού Π. Ηπήτη

Στη σύντομη αυτή εργασία θα παρουσιασθούν οι οδηγίες περί θηλασμού του ιατρού Πέτρου Ηπήτη⁵ (1795-1861). Ο Ηπήτης είχε α-

1. Ο ιατρός Κ. Καρακάσας (1773-1838) σημειώνει ότι σε όλες τις τάξεις των κατοίκων της Δακίας «δεν γνωρίζουσιν άλλην τροφήν δια τα νεογνά ει μη το μητρικόν γάλα μόνον· αι δε νέαι μέθοδοι, αι οποίαι κατά δυστυχίαν εφευρεθείσαι εις την Ευρώπην συνίστανται εις το να τρέφωσι τα βρέφη με άλλην τροφήν και όχι με το μητρικόν γάλα, είναι εις αυτούς άγνωστα». Βλ. Κ. Καρακάσα, Τοπογραφία της Βλαχίας και ανθρωπολογικαί παρατηρήσεις αναφορικώς προς την υγιείαν και νόσους των κατοίκων αυτής, Βουκουρέστι 1830, σελ. 146.

2. Σχετικά βλ. F. Garrison, An Introduction to the History of Medicine, επανέκδοση τέταρτης έκδοσης, Φιλαδέλφεια - Λονδίνο, 1961, σελ. 402.

3. Jean - Jacques Rousseau, Αιμίλιος, ελληνική μετάφραση, εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα (χ.χ.), τόμ., σελ. 51 κ. εξ. Πρβλ. F. Garrison, ό.π., σελ. 402.

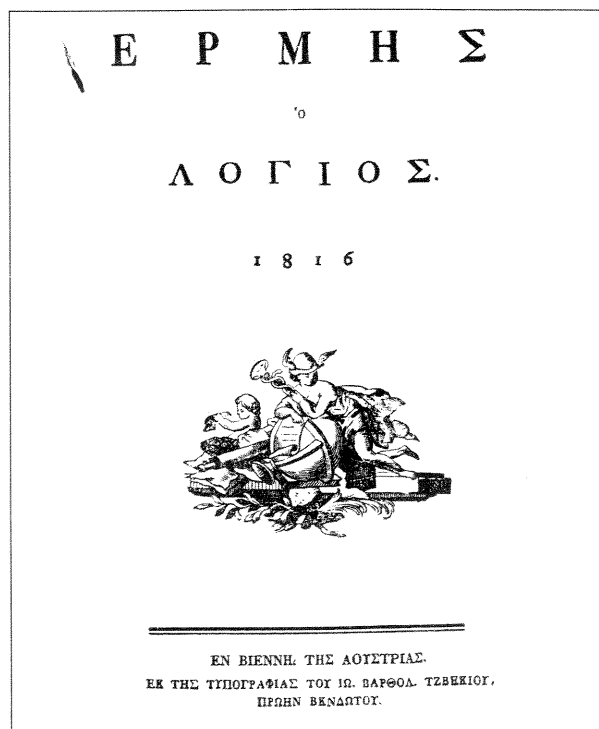
4. Βλ. Γρηγορίου Κωνσταντά, στοιχεία της λογικής, μεταφυσικής και ηθικής, δεύτερη έκδοση, Βενετία 1818, τόμ. 4, σελ. 291, «Περί της καταχρήσεως... τρέφοντες τα βρέφη με ξένον γάλα». Επίσης περί του μητρικού θηλασμού γράφει και ο ιατρός Αναστάσιος Γεωργιάδης Ιατροφιλοσοφική ανθρωπολογία, Βιέννη 1810, σελ. Πρβλ. Χρ. Οικονομοπούλου, Ο θηλασμός στην Ελλάδα κατά την τουρκοκρατία, Δελτ Α' Παιδιατρ Κλιν Πανεπ Αθηνών, 1982, 29: 420-442.

5. Για τον διαφωτιστικό ρόλο του ιατρού Πέτρου Ηπήτη, οποίος ήταν μαθητής του ονομαστού διδασκάλου του Γένους Λάμπρου Φωτιάδου, σημειώνουμε ακόμη τα κείμενά του στον Ερμή το Λόγιο, «Ιστορία της Βοτανικής», 1813, β, σελ. 68-74,

νακηρυχθεί διδάκτορας του Πανεπιστημίου της Βιέννης στα 1816 με θέμα την πανώλη, τη μάστιγα της τότε εποχής και την ίδια χρονιά είχε κυκλοφορήσει στα ελληνικά το βιβλίο «Λοιμολογία».⁶ Για την ενημέρωση των Ελλήνων συμπατριωτών του, ο Π. Ηπήτης δημοσίευσε στο προεπαναστατικό περιοδικό «Ερμής ο Λόγιος»⁷ δύο άρθρα με τίτλο «Φυσική ανατροφή των παιδών», (1816, σελ. 279-291) και «Φυσική ανατροφή. Διατριβή Ιατρική παρά Ιατρού προς τους γονείς», (1817, σελ. 533-547, 564-578), όπου περιέχονται και οι οδηγίες περί του μητρικού θηλασμού. Τα κείμενα αυτά του Πέτρου Ηπήτη σύμφωνα με έρευνα μας,⁸ θα πρέπει να θεωρούνται ως τα πρώτα ελληνικά παιδιατρικά κείμενα της προεπαναστατικής εποχής.

Ο Π. Ηπήτης στις μελέτες του αυτέζ τονίζει ότι «η φυσική τροφή του νεογεννηθέντος είναι το μητρικόν γάλα» (1816, σελ. 286), ότι «το μητρικόν γάλα είναι η πλέον συμφωνούσα τροφή εις το νήπιον κατά πάσας τας σχέσεις» (1817 σελ. 540) και πως «μήτε των ζώων, μήτε της βυζιάστρας το γάλα δύναται να εκπληρώση ακριβώς την έλλειψιν του μητρικού». (1816, σελ. 286). Αναφέρει ότι οι πρώτες σταγόνες του μητρικού γάλακτος, μετά τον τοκετό, ονομάζονται «κολώστρον ή τροφαλίσ» (1817, σελ. 541), που βοηθούν στην αποβολή του «μηκωνίου». Ο ιατρός Ηπήτης χρησιμοποιεί τον λατινικό όρο «colostrum» και παράλληλα προτείνει τον όρο «τροφαλίσ» για τον όρο «πύαρ» ή «πρωτόγαλα», που αναφέρεται και από το Γαληνό. Ο Ηπήτης με έμφαση υπογραμμίζει πως το νεογέννητο αμέσως μετά τον τοκετό «η μητέρα πρέπει να το θρέψη με τον ιδιον της γάλα», χαρακτηρίζοντας ως σφάλμα και πρόληψη να το αφήνουν νηστικό ή να του δι-

133-141, 189-195, «Περί της αυτομάτου ανάψεως του ανθρωπίνου σώματος», 1817, σελ. 443-459, καθώς και επιστολή του, στον φιλέλληνα Κόπιταρ, για την ελληνική Κοινότητα της Οδησού, 1818, σελ. 583-588, όπου καταχωρίζει πληροφορίες για αρρώστιες: «Τούτο το καλοκαίριον εκυρίευσαν εδώ τα γαστρικά πάθη... αυτά εθέριαν κύνποσα βρέφη» και επί πλέον πληροφορεί ότι η Οδησός έχει και Νοσοκομείο. Επίσης στον Ερμή το Λόγιο, 1821, σελ. 130, δημοσιεύεται η πληροφορία ότι ο ιατρός Πέτρος Ηπήτης, έμπλεος των Ιπποκρατικών ιδεών, εξέταζε στην Οδησού δωρεάν τους φτωχούς αρρώστους. Στο πλαίσιο του διαφωτιστικού του ρόλου έστειλε στα 1818 στη Σχολή της Χίου διάφορα βιβλία, στα οποία περιλαμβάνονταν και ιατρικά βιβλία, συλλογή ορυκτών και «σκελετόν και κρανίον ανθρώπου χάριν της διδασκαλίας της φυσικής». Βλ. Κ. Αμάντου, Γράμμα Χίων προς τον Πέτρον Ηπήτην, Ελληνικά, 1937, τόμ. 7, σελ. 325. Επίσης, Κων. Χατζοπούλου, Οι επαναστατικές προκηρύξεις της «Μεσσηνιακής Συγκλήτου» της Καλαμάτας και ο φιλικός Πέτρος Ηπήτης, Δ.Ι.Ε.Ε.Ε. 1986, τόμ. 29, σελ. 35-98, Γερ. Πεντόγαλου, Ο γιατρός Πέτρος Ηπήτης και ο ρόλος του στους αγώνες για την κατάργηση της Βαυαρικής Μοναρχίας στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 1987. As

Ο τίτλος του αξιόλογου προεπαναστατικού περιοδικού «Ερμής ο Λόγιος» του 1816.

νουν «νερόν ζακχαρωμένον»⁹ (1817, σελ. 540). Μάλιστα, παρατηρεί ότι «το παράδειγμα των ζώων, τα οποία θηλάζουν τις μητέρας των, όταν γεννώνται, δεικνύει τον σκοπόν της φύσεως».

Για τη συχνότητα του θηλασμού, ο Ηπήτης τονίζει πως η μητέρα πρέπει να θηλάζει το μωρό όποτε αυτό θέλει. Μάλιστα, παρατηρεί πως «η φρόνι-

σημειωθεί ότι ο Ηπήτης ήταν ιατρός του Δημητρίου Υψηλάντη κατά το 1821.

6. Για την ανακήρυξη του Ηπήτη σε διδάκτορα βλ. Ερμή το Λόγιο, 1816, σελ. 403. Για το βιβλίο του «Λοιμολογία», Βιέννη 1816, μπορούμε να πούμε ότι περιέχει τις επιστημονικές απόψεις της εποχής του για την πανώλη, καταχωρίζοντας, μάλιστα, εξακόσια ονόματα συγγραφέων περί πανώλης.

7. Το αξιόλογο αυτό περιοδικό κυκλοφόρησε στη Βιέννη από 1811-1821 και όπως έχουμε τεκμηριώσει είχε αφιερώσει το 10% των σελίδων σε ιατρικά θέματα βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου. Η μεταφορά της επιστημονικής Ιατρικής γνώσης μέσω των εντύπων ιατρικών βιβλίων κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1745-1821), Διδακτορική διατριβή Αθήνα 1996, σελ. 154.

8. Ο.π., σελ. 240.

9. Η αντίληψη αυτή αναφέρεται ακόμη από τον ιατρό του 2ου μ.Χ. αι. Σωρανό τον εξ Εφέσου. Ωστόσο, άλλος ιατρός, σύγχρονος του Σωρανού υποχρέωνε τη μητέρα να βάζει αμέσως στο στήθος της το μωρό, τονίζοντας πως η φύση προέβλεψε να υπάρχει γάλα από πριν, ώστε το βρέφος αμέσως με τη γέννησή του να έχει τροφή. Βλ. Σωρανού, Γυναικείων Β, 18, 2.

μος μέριμνα μιας επιδεξίου μητρός ισχύει υπέρ τας παραγγελίας της Ιατρικής. Με την υπομονήν και επιδεξιότητα θέλει το συνειθίσει να λαμβάνη τον μαστόν, όταν αισθάνεται την χρείαν».

Συνιστά όπως το μωρό θηλάζει 4-5 φορές την ημέρα και 1-2 φορές τη νύχτα (1817, σελ. 568).

Σχετικά με τη διάρκεια του θηλασμού συμβουλεύει όπως «το θήλασμα πρέπει να εξακολουθηθεί τουλάχιστον έως εις τον έκτον και να μην εκτεινείται υπέρ τον ένατον μήνα» (1816, σελ. 287) ή μέχρι τον όγδοο μήνα για τα «δυνατά παιδιά και δώδεκα δια τα αδύνατα» (1817, σελ. 570). Τονίζει, ωστόσο, πως το βρέφος δεν πρέπει να θηλάζει πάνω από το δωδέκατο μήνα, γιατί όπως παρατηρεί, προδιαθέτει τα βρέφη σε ραχίτιδα «ο γαλακτισμός εκτεταμένος υπέρ τον ένα χρόνον πράγει κακοχημίας εις τα νήπια, τα προδιαθέτει εις την ραχίτιν, ή χοιράδας», συμπληρώνοντας όμως πως «η πείρα πόσαις φοραίς μαρτυρεί το εναντίον», χωρίς κίνδυνον να θηλάζουν και πέρα από το δωδέκατο μήνα (1817, σελ. 570). Ο Ηπήτης τονίζει, ακόμη, ότι το μητρικό γάλα κατά την ποσότητα και ποιότητα «ποικίλλει κατά τας προόδους και περιστάσεις» (1817, σελ. 543). Θεωρεί ως «αγοραία δοκιμή» (1817, σελ. 543) τις εξετάσεις περί της ποιότητας του μητρικού γάλακτος, που «οι χυδαίοι βάζοντες δύο ή τρεις ρανίδες εις το ονύχιον των εις υαλίον δια να ιδούν τη σύστασιν», αντίληψη, που μνημονεύεται και από τον Σωρανό.¹⁰ Ο Ηπήτης τονίζει πως «ο μαιευτήρ ή ο εξησκημένος ιατρός» θα κρίνει την ποιότητα του γάλακτος από την καλή κατάσταση του θηλάζοντος βρέφους, «όταν βλέπωσι το γαλακτοτροφούμενον καλώς έχον και υγιαίνον» (1817, σελ. 544).

Σχετικά με τη διατροφή της θηλαζούσης ο Ηπήτης συμβουλεύει (1817, σελ. 543) να είναι ανάμικτος από το «ζωϊκόν ή φυτικόν βασιλείον». Συνιστά όπως «τα καρυκεύματα, τα αρωματικά, τα αλατισμένα κρέατα, το σαπρόν πάχος και παλαιόν τυρίον πρέπει να είναι απαγορευμένα». Επίσης, παρατηρεί ότι στη θηλάζουσα «ο άκρατος οίνος, τα πνευματώδη υγρά ή πιωτά είναι επικίνδυνα» και ότι θα πρέπει να αποφεύγεται η σοκολάτα και ο καφές.

Ακόμη, αναφέρει τους κινδύνους της μητέρας από την αποφυγή του θηλασμού, που είναι: «πόνος,

φλεγμονή, εμπύησις, σκληρότης, καρκινώματα των βυζίων ή της μήτρας, πυρετός, θανάσιμοι μεταστάσεις εις τον εγκέφαλον ή εις τον πνεύμονα». (1816, σελ. 286). Μάλιστα, παρατηρεί πως «των πλουσιωτέρων αι γυναίκες» αποφεύγουν να θηλάσουν τα παιδιά τους και αυτό το κάμνουν, όπως παρατηρεί, «όχι από φυσικά εμπόδια, αμμή από φόβον μη μαρανθούν σύγκαιρα τα βυζία των».¹¹ Επίσης τονίζει ότι η αποφυγή του θηλασμού έχει επακόλουθα στα νεογνά όπως: «ίκτηρος, ατροφία, έκτηξις, άφθαι, εμφράξεις, διάρροια» (1816, σελ. 286).

Εάν η θηλάζουσα μείνει έγκυος συνιστά (1817, σελ. 544) τη συνέχιση του θηλασμού, λέγοντας πως «η κυοφορία δεν είναι ασυμπάθητος με τον γαλακτισμόν» και ότι το γάλα «δεν χάνη ούτε την ποιότητα ούτε τη σύστασιν ήτοι πυκνότητα και το τρόφιμον εξακολουθεί ωφελούμενον». Ωστόσο, συνιστά τη διακοπή του θηλασμού, στην περίπτωση που η μητέρα είναι αδύνατος και έχει λίγο γάλα, ενώ αν είναι «εύρωστος και πολύγαλος» μπορεί να «εξακολουθήσει το θήλασμα χωρίς βλάβην της υγείας της έως εις τον τέταρτον μήνα κι επέκεινα της εγγαστρώσεως της».

Ακόμη, τονίζει ότι η θηλάζουσα δεν θα εμποδίζεται από «της απολαύσεως του έρωτος» (1817, σελ. 544), τονίζοντας με έμφαση ότι θα πρέπει να είναι «αποφευκταίαι αι αυστηραί παραγγελίαι των παλαιών».¹² Και συμπληρώνει πως αρκεί «η μετριότης και φρόνιμος υπηρεγία μεταξύ του συζυγικού χρέους και του γαλακτισμού». Ομοίως, τονίζει ότι ο θηλασμός θα πρέπει να συνεχισθεί και στην περίπτωση που θα εμφανισθεί η έμμηνος περίοδος, «η ρύσις των καταμηνίων έδειξε πολλάκις ότι δεν έβλαψε την υγείαν της τροφού ούτε μετέβαλλε την ποιότητα του γάλακτος της» (1817, σελ. 544)

Για τον απογαλακτισμό τονίζεται πως είναι επιζήμιος τόσο στο βρέφος όσο και στη θηλάζουσα, όταν είναι «αιφνίδιος» γι' αυτό θα πρέπει να γίνεται σταδιακά, μέχρι να «βυζάνη μίαν φοράν την ημέραν», αυξάνοντας, παράλληλα, «την δόσιν των φαγητών» για την αναπλήρωση του γάλακτος. Συνιστά τη διακοπή του θηλασμού στην περίπτωση οξέων νόσων της μητέρας, ενώ αντίθετα ο θηλασμός θα συνεχίζεται στις ήπιες ασθένειες όπως είναι «ο εφήμερος των λεχώνων, η ευλογία, ή τις των διαλειπόντων τριημέρων πυρετών» (1817, σελ. 545).

10. Σωρανού, Περί δοκιμασίας γάλακτος στο Περί γυναικείων Β, 22, 4.

11. Εκτός από τις αιτίες των παθολογικών καταστάσεων, όπως μας πληροφορεί, στα 1748, ο περιηγητής Pierre Augustin Guys, οι πλούσιες Ελληνίδες παρέδιδαν τα μωρά τους σε βυζάστρες γιατί θεωρούσαν πως ο θηλασμός καταστρέφει το

στήθος τους. Βλ. Κυρ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. 2, 1700-1800, τέταρτη έκδοση, Αθήνα 1984, σελ. 236.

12. Ενδεικτικά αναφέρεται ο Σωρανόσ, Γυναικείων, Β, 19, 11, ο οποίος στο κεφάλαιο «Περί εκλογής τιθήης» συνιστά την αποφυγή της συνουσίας.

Ο Ηπήτης αναφέρει και τις περιπτώσεις, στις οποίες θα πρέπει να απαγορεύεται ο θηλασμός, όπως «εις τας καταξήρους, πασχούσας στηθόπονον, βήχαν, αιμόπτυσιν, φθίσιν, αιματέμεσιν, καρκινώματα, χοιράδας, ποδάγραν, σφοδρά υστερικά, επιληψίαν κ.τλ., και όσων τα βυζία δεν εκρέουν αρκετόν γάλα, ή έχουν μικράς, χονδράς ή καν μίαν ρώγαν». Εντύπωση προκαλεί η απαγόρευση του θηλασμού και στα ψυχικά πάθη: «Να μη βυζάνουν επίσης και όσα εισίν επιρρεπείς εις θυμόν ή άλλα σφοδρά ψυχικά πάθη» (1816, σελ. 286). Ακόμη, απαριθμεί τις παθολογικές καταστάσεις που αποτελούν αιτία διακοπής του μητρικού θηλασμού, όπως «φθίσεως, ραχίτιδος, έρπητος, χοιράδων, νεφρίτιδος, αρθρίτιδος, και άλλων παθών διαδομένων δια του γάλακτος» (1817, σελ. 542).

Μάλιστα, ο Ηπήτης, στις ανωτέρω περιπτώσεις στις οποίες θα πρέπει να γίνει διακοπή του θηλασμού, συνιστά όπως τα βρέφη «δωθούν αυτά εις βυζάστραν»¹³ (1816, σελ. 287). Δίνει οδηγίες για την κατάσταση της τροφού, ότι πρέπει να εξετασθεί «γυμνή και ακριβώς από ιατρόν» για να διαπιστωθεί αν «ήναι κατά πάντα υγιής, σώφρονος πολιτεύματος, ημέρου διαθέσεως, πόσα και πότε εγέννησε την εσχάτην φοράν, εις ποίαν κατάστασιν είναι τα βυζία της». Ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρατήρηση πως πρέπει να δοθεί σημασία και στην ποιότητα του γάλακτος της βυζάστρας, «αν έχη καλόν, αρκετόν και εις την ηλικίαν του τροφίμου ανάλογον γάλα».

Επίσης, όταν η μητέρα είναι ασθενής και απαγορεύεται ο θηλασμός και επι πλέον υπάρχει αδυναμία ανευρέσεως ξένης γυναίκας για να θηλάσει το βρέφος, δίνει οδηγίες «να τραφή το νεογεννηθέν με

ζώων γάλα ή με μικτήν τροφήν» (1816, σελ. 287), «πρέπει να προστρέξωμεν εις τον τεχνικόν γαλακτισμόν, ή εις το γάλα των ζώων» (1817, σελ. 545). Σημειώνεται ότι σύμφωνα με «τας χημικάς αναλύσεις»¹⁴ το γάλα «της όνου ή της φοράδας» πλησιάζει τη σύσταση του γυναικείου γάλακτος, αλλά όμως, συμπληρώνει πως «η συνήθεια υπερίχυσεν, εισάξασα το βόειον ή αιγίδιον» γάλα (1817, σελ. 546). Σχετικά με τη σύσταση του γάλακτος της αγελάδος, ο Ηπήτης παρατηρεί ότι δεν μπορεί να δοθεί «άκρατον εις το νεογενές» και τούτο διότι είναι «πλέον βουτυρώδες και τυρώδες» από το μητρικό γάλα. Γι' αυτό συνιστά να το αραιώνουν με άλλο υγρόν «ως ύδωρ κριθής κυνόδοντος,¹⁵ ή μαλάχης ή αδιάντου,¹⁶ θίασον των αμυγδάλων¹⁷ ή κάλλιον ορρόν», που όμως με την πάροδο των μηνών θα ελαττούται, ώστε στην ηλικία των έξι μηνών να δίνεται άκρατο γάλα. Συμβουλεύει όπως το γάλα αγελάδος προσφέρεται στο βρέφος με δύο μέσα, με το «κοχλιάρον», το οποίο προκαλεί «ολιγωτέρους ερευγμούς» και το «υελοβυζιον (biberon)»,¹⁸ το οποίο είναι χρήσιμο δια τη διατροφή πολλών βρεφών, όπως εις τα νοσοκομεία.

Επίσης, όταν δεν βρεθεί «βυζάστρα», συνιστά (1816, σελ. 287) για τη μικτή διατροφή να δίνεται στο μωρό «εν λεπτόν από καλόν και ξηρόν αλεύριον με ολίγον σάκχαρι κατασκευασμένον και καλοβρασμένον ζωμίον» στο οποίο μπορεί, όπως σημειώνει, να προστεθεί και «ολίγη κόνις κινναμώνου». Τονίζει πως «όσον μικρότερον είναι το παιδίον, τόσον λεπτότερον πρέπει να ήναι το ζωμίον». Ακόμη μπορεί να δοθεί «νερό με παξιμάδι»¹⁹ ή «έγχυσις ανθών φλόμου (verbascum)²⁰ με ίσα μέρη βρασμένου, προσφάτου γάλατος».

Συμπέρασμα. Ο ιατρός Π. Ηπήτης στα 1816 και

13. Χρησιμοποιούνται επίσης οι όροι «θηλάστρια», «τροφός», «παραμάν», «βόγια» ενώ στην αρχαιότητα αναφέρεται ως «πιθή». Ακόμη από την αρχαιότητα απασχολούσε το πρόβλημα της τροφού γι' αυτό και με τίτλο «Περί εκλογής τιθής» ο ιατρός Σωρονός, Γυναικείων Β, 19 αφιερώνει ιδιαίτερο κεφάλαιο για να διδάξει τον τρόπο της εκλογής της τροφού. Επίσης ο Αέτιος (6ος αι.), Βιβλίων Ιατρικών, βιβλίον Δ', κεφ. δ', «Περί εκλογής τιθής», το οποίο μάλιστα μετέφρασε στην απλή γλώσσα στο βιβλίο του ο ιατρός Γρηγόριος Καλλιρρόης, Παραγγελία περί υγείας και μακροβιότητος, Βενετία 1829, σελ. 17. Οδηγίες, επίσης, για την εκλογή της τροφού καταχωρίζονται από τον ιατρό Αναστάσιο Πεδικάρη, Αποφθέγματα, υποθήκαι προγυμνάσματα, Βιέννη 1785, σελ. 102 και τον ιατρό Ιωάννη Ολύμπιο, Εγχειρίδιον περί της σωματικής ανατροφής των παιδίων, Αθήνα 1837, σελ. 75-85.

14. Χημικές αναλύσεις του γάλακτος αναγράφονται από τον Κων. Κούμα, Χημείας επιτομή, Μέρος δεύτερον, Βιέννη 1808, Περί γάλακτος, σελ. 189-194.

15. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ηπήτης χρησιμοποιεί τον επιστημονικόν όρο «cynodon» και όχι τον γνωστόν όρο άγνωστis, κοινώς αγριάδα, που έχει διουρητικές ιδιότητες.

16. Αδιάντον, φυτό με τα κοινά ονόματα πολυτρίχι, σκορπίδι, μαλλόχορτο και με φαρμακευτικές ιδιότητες, αναφερόμενο από τον θεόφραστον, Περί φυτών ιστορίας, Βιβλίον VII, 14, 1, τον Διοσκουρίδη, Περί ύλης Ιατρικής, Βιβλίον Δ, κεφ. ρλδ', στην έκδοση Curtius Sprengel, Λειψία 1829, σελ. 616-618. Τις ονομασίες «αδιάντον» και «πολύτρίχον» μνημονεύει και ο Γεώργιος Ζαβίρας, Ονοματολογία Βοτανική τετραγύλωτος, Πέστη 1787, σελ. 4. Πρβλ. Δημ. Καββάδα, Εικονογραφημένων Βοτανικών - φυτολογικών λεξικών, Αθήνα 1956, τομ. 1, σελ. 103.

17. «Θιάσιον» είναι το αμυγδαλότομα, κοινώς σουμάδα.

18. Ο Π. Ηπήτης αποδίδει το γαλλικό «biberon» με τον όρο «υελοβυζιον» ή «βυζοαγγείον» (1816, σελ. 288), που όμως δεν επεκράτησαν στην καθομιλουμένη γλώσσα.

19. Παρόμοια συνταγή για τη διατροφή των οκταμηνιάτικων νεογνών με «παξιμάδι κοπανισμένον παστρικόν» γράφει και ο Ρήγας Βελεστινλής, Φυσικής απάνθισμα, Βιέννη 1790. Πρβλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Ιατρικές γνώσεις του Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του «Φυσικής απάνθισμα», Υπέρεια, τομ. 1, Αθήνα 1990, σελ. 467.

20. Ο φλόμος μνημονεύεται, επίσης στα 1787, με τη λατινική

1817, μέσα από τις σελίδες του προεπαναστατικού περιοδικού «Ερμής ο Λόγιος» μεταφέρει στον ελληνικό χώρο τις επιστημονικές απόψεις της εποχής του σχετικά με τη σημασία του μητρικού θηλασμού στην υγεία του βρέφους και της μητέρας. Οι ιατροί τότε, πριν από εκατόν ογδόντα χρόνια, τόνιζαν τη σημασία του μητρικού θηλασμού, όπως και οι Παιδίατροι, της δεκαετίας του 1980.

Λέξεις ευρετηριασμού: μητρικός θηλασμός

Recommendations for breast feeding as they appeared in the Journal «Ερμής ο Λόγιος» in 1816 and 1817

D. Karaberopoulos

(Ann Clin Paediatr Univ Atheniensis 1997, 44 (4): 209-213)

κή ονομασία «verbascum» και την δημόδη «σφεδούκλι». Βλ. Γεωργίου Ζαβίρα (1744-1804), Ονοματολογία βοτανική τετραλόγως, Πέστη 1787, σελ. 58-59. Πρβλ. Δημητρίου Καββάδα, Εικονογραφημένον Βοτανικό -Φυτολογικόν Λεξικόν Αθήνα 1956, том. 2, σελ. 798-806, όπου καταχωρίζονται

τα είδη του γένους Βερμπάσκον, στα οποία περιλαμβάνονται και τα φυτά που περιέχουν βλεννώδεις ουσίες, με το κοινό όνομα «φλόμος», τα οποία έχουν αποχρεμπτικές, καταπραϋντικές, αντιβηχικές διουρητικές φαρμακευτικές ιδιότητες.